

Артем ШТАНЬКО,

головний науковий співробітник
відділу досліджень проблем кримінального провадження
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу,
кандидат юридичних наук

УДК 342.9

ДЕРЖАВНА ДИСЦИПЛІНА ЯК УМОВА РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Реалізація державної політики України у напрямі послідовної цілеспрямованої інтеграції до Європейського Союзу, поглиблення і розширення співпраці у межах Ради Європи та Організації з безпеки і співробітництва в Європі вимагає дотримання всіма суб'єктами правовідносин високого рівня державної дисципліни, що у підсумку сприятиме розбудові демократичної, правової держави, а відтак, консолідуватиме українське суспільство.

Проведення політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ, удосконалення системи органів державної влади і посилення ефективності їхньої діяльності потребують зміцнення державної дисципліни, її модернізації відповідно до вимог часу з метою вирішення цілого комплексу суспільних питань, успішного виконання складних і відповідальних завдань, що стоять перед сучасною державою.

Державна дисципліна – один із чинників успішного державного управління, економічного зростання і соціальної стабільності. Крім того, вона є вагомим соціально-правовим важелем розвитку держави поряд із такими явищами, як законність, правопорядок, відповідальність, правосвідомість, мораль, культура тощо. Чіткість реалізації вимог державної дисципліни, підвищення рівнів організованості та відповідальності усіх суб'єктів суспільних відносин сприятиме зміцненню авторитету держави у міжнародному просторі.

Питання державної дисципліни широко досліджували в радянський період такі вчені-правознавці, як: С.С. Алексєєв, О.Т. Барабаш, Ю.П. Битяк, Д.О. Гавриленко, А.А. Горницький, В.М. Корельський, Д.А. Керімов, В.М. Кудрявцев, П.Н. Сергейко, Б.М. Лазарев, О.Є. Лунев, В.М. Манохін, П.Ф. Перевозник, М.П. Шестакова, В.В. Цветков та інші. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття окремі питання державної дисципліни вивчали, зокрема: В.Б. Авер'янов, М.І. Ануфрієв, В.С. Венедиктов, В.М. Гаращук, О.Ф. Скакун, А.А. Стародубцев, М.С. Кельман, А.М. Колодій, В.К. Колпаков, В.В. Копейчиков, О.В. Малько, Д.В. Мамчур, О.Г. Мурашин, О.С. Шморгун, І.В. Лазор, С.Л. Лисенков, О.В. Панасюк, Г.П. Середа, С.Г. Стеценко, О.М. Музичук, Т.М. Радько, Г.О. Федоренко, Н.М. Хома, Ю.С. Шемшученко, Л.М. Шестопалова. Аналіз праць цих вчених свідчить про те, що державна дисципліна в юридичній літературі розглядається в різних аспектах: як певний порядок діяльності; як дотримання порядку; як сукупність вимог щодо забезпечення узгодженої та плідної роботи; як особливий вид правомірної поведінки тощо. Водночас проблематика державної дисципліни – однієї з умов розбудови правової держави на сучасному етапі державотворення і правотворення, потребує перегляду з урахуванням якісних змін, що відбуваються у суспільній та індивідуальній правосвідомості людей. Ефективність перетво-

рень у правовому житті й рівень правосвідомості тісно взаємопов'язані, адже саме від останнього залежить, наскільки усвідомлено і, відповідно, активно братимуть участь в цьому процесі як індивіди, так і всі соціальні групи та суспільство в цілому. Зазначеним зумовлюється мета цієї статті, якою є розкриття сутності та значення державної дисципліни як необхідної умови розбудови правової держави та визначення основних правових засобів її забезпечення.

Для теоретико-правової характеристики державної дисципліни необхідно передусім визначити сутність цього явища. Питання, що досліджується, було предметом осмислення багатьох вчених, на думку яких державна дисципліна полягає у практичному, реальному виконанні тих норм і заснованих на них конкретних приписів, які походять від держави в особі її органів та посадових осіб [1, 5]. А.А. Горницький, у свою чергу, вважає, що сутність державної дисципліни – в неухильному дотриманні та виконанні вимог держави. При цьому дія правових актів, виданих уповноваженими державними органами, поширюється на всіх, кому вони адресовані [2, 12].

В.М. Корельський, розкриваючи зміст дисципліни у правовій сфері, пов'язує її з поняттям правомірної поведінки. Так, вчений зазначає: «Дисципліна є категорією насамперед поведінковою. У ній відображається соціальна оцінка людської поведінки з точки зору відповідності її цілям та інтересам суспільства, правомірності чи неправомірності, внутрішньої культури, почуття відповідальності, ініціативності тощо» [3, 78]. М.Г. Молев вважає у сутності дисципліни певні вимоги до порядку поведінки людей в тій чи іншій сфері суспільного життя, що пов'язані з підпорядкуванням юридичним та іншим соціальним обов'язкам. Оскільки функціональне призначення юридичних обов'язків – виконувати свою частину роботи в механізмі правового регулювання, спрямовувати індивідів у потрібне русло, то можна говорити про підпорядкування юридичним обов'язкам як правовому вираженню дисципліни [4, 35]. Коментуючи викладену точку зору вченого,

варто зауважити, що юридичні обов'язки справді відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин. Адже, будучи складовою правил поведінки, які входять до змісту державної дисципліни, вони є необхідними варіантами правомірної поведінки суб'єктів, що передбачають обов'язкове виконання визначених у нормах права активних дій (активні обов'язки) або в утриманні від тих дій, які забороняються правовими нормами (пасивні обов'язки) [5, 295]. М.І. Матузов і Б.М. Семенко свого часу наголошували, що юридичний обов'язок є встановленою законом мірою суспільно необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки, спрямованою на задоволення інтересів суспільства й особистості. При цьому науковці звертали увагу на те, що йдеться про офіційно проголошену та зафіксовану в нормах права обов'язкову лінію поведінки громадян, організацій і посадових осіб, відхилення від якої засуджується та припиняється законом [6, 59–60].

Доцільно зазначити: якщо права і свободи – це встановлені нормами права можливості обирати вид і міру поведінки, то обов'язки є передбаченою правовими нормами необхідністю слідувати певному виду та мірі поведінки, закріпленими в законі вимогами держави і суспільства до поведінки особи. Обов'язки необхідно виконувати належним чином із урахуванням усієї сукупності вимог, які висуваються до поведінки суб'єктів і стосуються часу, місяця, кількості, якості та повноти їх виконання [5, 295].

Узагальнюючи наведені погляди науковців на сутність державної дисципліни, можна дійти висновку, що її основними складовими є: нормативно-правовий характер; дотримання та виконання правил поведінки, встановлених і забезпечуваних державою; держава чи її орган як обов'язковий учасник відносин, які виникають у процесі реалізації правил поведінки; спрямованість на упорядкування та узгодження суспільних відносин у певній сфері життєдіяльності.

Комплексний аналіз державної дисципліни передбачає вивчення підходів до визначення її поняття. Так, С.Г. Стеценко під дисципліною розуміє свідоме

додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному і суспільному житті [7, 193]. Погоджуючись із такою дефініцією, К.К. Афанасьєв зазначає, що у ній робиться акцент на значущості підпорядкування й дотримання суб'єктами права вимог різних соціальних норм, що свідчить про наявність у них належного рівня правосвідомості [8, 186].

На думку О.Ф. Скаун, державна дисципліна – це порядок відносин, поведінки, діяльності, що встановлюється державою для державних органів, установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян, відповідно до якого вони повинні виконувати покладені на них завдання, функції та обов'язки [9, 508]. О.Ф. Андрійко, у свою чергу, визначає державну дисципліну як точне і неухильне дотримання всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, посадовими і службовими особами, а також громадянами встановлених державою правил поведінки, діяльності, стосунків, а також своєчасне виконання державних завдань і зобов'язань [10, 186]. Ц.А. Ямпольська і Е.В. Шоріна розуміють під державною дисципліною встановлений порядок діяльності державних і суспільних організацій, що забезпечує їх злагоджену та плідну роботу, заснований на свідомості і товариській співпраці, складається з чесного та добросовісного виконання кожним працівником своїх посадових обов'язків, визначених законами й іншими правовими актами, інтересами держави і громадським обов'язком [11, 48–57; 12, 157].

Визначаючи адміністративно-правову сутність поняття «державна дисципліна», В.А. Дамаєв розглядає його як зведення, правило щодо здійснення загальнодержавних завдань, правових норм, що закріплюють права та обов'язки державних органів, підприємств, установ, режим їх виконання, а також фактичне виконання і дотримання цих правил усіма державними і суспільними організаціями, їх працівниками [13, 294].

Отже, в сучасній юридичній науці державну дисципліну пов'язують з ре-

лізацією порядку, дотриманням та виконанням загальнообов'язкових правил поведінки, вимог тощо, задля упорядкування діяльності державних органів, установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян у певній сфері суспільних відносин з метою виконання покладених на них завдань та функцій.

Варто зазначити, що одним із принципів правової держави є юридична форма діяльності органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб, на яких, зокрема, поширюється державна дисципліна. За своєю суттю юридична форма діяльності іманентно характеризує правову державу, оскільки є не лише надзвичайно важливим позитивним засобом упорядкування й регулювання суспільних відносин влади, організації та діяльності органів державної влади, державного механізму на засадах права, а й засобом контролю за владою, її обмеженням [14, 102–105].

Норми права, що становлять об'єктивну основу державної дисципліни, створюють характерний для неї трудовий і професійний режим. Результат дії правових норм, які регулюють відносини в сфері державної дисципліни, має виявлятися у відповідному стимулюючому впливі на поведінку людей, колективів і суспільства загалом, тобто – у соціально-психологічних, морально-політичних та економічних аспектах суспільних відносин. Дисциплінуючі можливості права перетворюються у реальну дисципліну лише тоді, коли правові норми неухильно та повсюдно запроваджуються в життя, а їхні приписи втілюються у правомірній поведінці, що сприяє чіткому функціонуванню організацій, а також в ефективнішу за тих самих ресурсів виробничу та іншу колективну діяльність. Саме на основі правомірної поведінки суб'єктів права досягається керована єдність дій, встановлюється державна дисципліна та правопорядок у суспільстві [15, 61–62].

У демократичному суспільстві правова держава забезпечує необхідність поведінки усіма наявними в неї засобами. До них насамперед належить переконання. Якщо воно виявляється недостатнім, то до осіб, які ухиляються від визнаної лі-

нії поведінки, застосовується державний примус.

Варто зазначити, що державний легітимний примус є засобом правового забезпечення належної реалізації права і залежно від мети, підстав та порядку застосування може бути диференційованим на засоби відповідальності за неналежне виконання обов'язків і засобів захисту порушених прав [16, 10]. Одна з основних форм реалізації державного примусу – негативна (ретроспективна) юридична відповідальність, що виникає із факту вчинення правопорушення та являє собою негативні наслідки для правопорушника. Цей вид відповідальності здійснюється у межах охоронних правовідносин, суб'єктами яких є держава в особі її органів, та правопорушник, який зобов'язаний перетерпіти негативні наслідки правопорушення, передбачені санкцією відповідної норми права [17, 609].

Однак праву властиві не лише заборонні тенденції. Становлення і розвиток правової держави надають першочергового значення позитивній юридичній відповідальності, що стимулює позитивну правову активність осіб. Так, в українському суспільстві спостерігається поступове посилення позитивної юридичної відповідальності як засобу зміцнення державної дисципліни завдяки подальшому розвитку національної самосвідомості людей.

Відповідальність за своїм змістом – широке поняття. Як зазначається у філософській літературі, вона є категорією етики і права, що відображає особливе соціальне та морально-правове ставлення особи до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм [18, 267]. Відповідальність – один із проявів зв'язку і взаємної залежності особи та суспільства [19, 250].

Поняття відповідальності розкривається у двох формах: як реакція суспільства на поведінку індивіда (суспільна відповідальність); як система відповідей індивіда на вимоги суспільства (особиста відповідальність) [20, 46]. Отже, між суспільством та індивідом існує взаємозв'язок. З одного боку, суспільство покладає

на індивіда обов'язок вчинити соціально корисні вчинки, а з другого – воно зобов'язане сприяти суб'єкту в здійсненні ним своїх прав та обов'язків і несе за це відповідальність [21, 498].

На думку Ю.М. Оборотова, відповідальність як правова цінність є механізмом забезпечення свободи, складові якої – суб'єктивні права та юридичні обов'язки [22, 39]. М.В. Вітрук, наголошуючи на необхідності більш поглибленої характеристики юридичних обов'язків – засобу правового регулювання, способу зміцнення конституційності, законності та правопорядку, зазначає: відбувається усвідомлення того, що юридичні обов'язки разом із правами і свободами особистості становлять універсальний принцип демократичної організації суспільного життя, функціонування правової держави, реалізації принципу справедливості та рівності перед законом [23, 247].

Варто зауважити, що юридичний обов'язок і юридична відповідальність – взаємопов'язані правові категорії, оскільки остання є елементом змісту юридичного обов'язку та охоплює як негативну (ретроспективну), так і позитивну юридичну відповідальність. Водночас, як вважає В.М. Кудрявцев, позитивний юридичний обов'язок і позитивна юридична відповідальність повністю не збігаються, вони лише тісно переплетені, при цьому позитивна юридична відповідальність за змістом ширша від юридичного обов'язку [24, 26]. Не вдаючись до полеміки з цього питання, принагідно зазначимо: юридичні обов'язки та юридична відповідальність є структурними елементами правового статусу особи разом із правами, свободами тощо, відповідно до яких індивід, будучи суб'єктом права, координує свою діяльність і поведінку у суспільстві.

Роль позитивної юридичної відповідальності у зміцненні державної дисципліни можна розкрити через її зміст. Так, одним із перших у теорії права склалося розуміння позитивної юридичної відповідальності як усвідомлення юридичного обов'язку [25], правових властивостей, своїх дій, співвідношення їх з чинними нормами права, готовності відповідати за них перед державою та суспільством [26,

281]. О.С. Бондарев дотримується позиції, що таке бачення позитивної юридичної відповідальності спрямовувало вчених на дослідження її суб'єктивної сторони та психічних компонентів: знання і усвідомлення суб'єктом права своїх юридичних обов'язків, вироблення власного ставлення до них, формування готовності до реалізації цього юридичного обов'язку тощо [27, 134]. Інші вчені пропонують розуміти позитивну юридичну відповідальність як обов'язок дотримуватися приписів правових норм і чинити правомірно [28].

О.П. Чірков розглядає позитивну юридичну відповідальність з позиції реальної правомірної поведінки. Суть позитивної юридичної відповідальності, на його думку, полягає не в обов'язках суб'єктів права дотримуватися закону, не у правах і обов'язках, а в їхній відповідальній поведінці. При цьому позитивна юридична відповідальність не існує без обов'язків, сформульованих у нормах права. Обов'язок, передбачений правовими нормами,

є статикою юридичної відповідальності. Реалізація цих обов'язків – позитивна юридична відповідальність у динаміці. Загалом вчений дотримується точки зору, що у своєму розвитку позитивна юридична відповідальність проходить такі стадії, як: закріплення правила поведінки у правовій нормі, наявність відповідних обов'язків, оформлення правового статусу суб'єкта; усвідомлення цих обов'язків, вироблення до них певного психічного ставлення та мотивів поведінки; правомірна поведінка. Основна ідея полягає у тому, що позитивна юридична відповідальність є правомірною поведінкою, яка відображає динаміку її розвитку і втілення у юридично значущі позитивні дії [29, 11, 15].

Таким чином, юридичні обов'язки та позитивна юридична відповідальність – взаємопов'язані категорії, які у сукупності становлять ефективний правовий засіб забезпечення державної дисципліни, що є необхідною умовою розбудови правової держави.

Список використаних джерел:

1. *Манохин В.М.* Государственная дисциплина в народном хозяйстве / Манохин В.М. – М.: Юридическая литература, 1970. – 208 с.
2. *Горницкий А.А.* Государственная дисциплина / Горницкий А.А. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 191 с.
3. *Корельский В.М.* Демократия и дисциплина в развитии социалистическом обществе / Корельский В.М. – М., 1977. – 136 с.
4. *Молев Г.И.* Дисциплина в российском обществе: теоретико-правовой аспект: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Молев Геннадий Иванович. – Саратов, 2005. – 203 с.
5. Теорія держави і права: [навч. посіб.] / [С.К. Бостан, С.Д. Гусарев, Н.М. Пархоменко та ін.]. – К.: ВП «Академія», 2013. – 348 с.
6. *Матузов Н.И.* О сущности, содержании и структуре юридической обязанности / Н.И. Матузов, Б.М. Семенко // Вопросы теории государства и права. Актуальные проблемы теории социалистического государства: межвуз. науч. сб. – Саратов, 1983. – С. 58–72.
7. *Стеценко С.Г.* Адміністративне право України: [навч. посіб.] / Стеценко С.Г. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.
8. *Афанасьев К.К.* Дисципліна як важливий чинник забезпечення правопорядку / К.К. Афанасьев // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 13–14 червня 2008 року). – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2008. – С. 7–9.
9. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: [підруч.] / Скакун О.Ф. – [2-ге вид.]. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
11. *Ямпольская Ц.А.* Служебная дисциплина и дисциплинарный проступок / Ц.А. Ямпольская // Советское государство и право. – 1947. – № 12. – С. 48–57.

12. Ямпольская Ц.А. Административно-правовые вопросы укрепления государственной дисциплины / Ц.А. Ямпольская, Е.В. Шорина. – М., 1955. – 184 с.
13. Дамаев В.А. Щодо адміністративно-правової сутності понять «дисципліна», «державна дисципліна» та «службова дисципліна» / В.А. Дамаев // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 292–296 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-4/12dvatcd.pdf>
14. Заець А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / Заець А.П. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
15. Гавриленко Д.А. Правове государство и дисциплина / Гавриленко Д.А.; под ред. В.И. Шайлова. – Минск.: Наука і техника, 1991. – 150 с.
16. Шевчук О.М. Засоби державного примусу у правовій системі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.М. Шевчук. – Х., 2003. – 19 с.
17. Радько Т.Н. Теория государства и права: [учеб.] / Радько Т.Н. – [2-е изд.]. – М.: Проспект, 2009. – 752 с.
18. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – [4-е изд.]. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
19. Марчук В.М. Нариси з теорії права: [навч. посіб.] / В.М. Марчук, Л.В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2004. – 304 с.
20. Плахотный А.В. Свобода и ответственность (социологический аспект проблемы) / Плахотный А.В. – Х.: Изд-во Харьковского университета, 1972. – 159 с.
21. Теорія держави і права. Академічний курс: [підруч.] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
22. Оборотов Ю.Н. Традиции и новации в правовом развитии: моногр. / Оборотов Ю.Н. – Одесса: Юридическая литература, 2001. – 160 с.
23. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Витрук Н.В. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
24. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность / Кудрявцев В.Н. – М., 1986. – 448 с.
25. Смирнов В.Г. Уголовная ответственность и наказание / В.Г. Смирнов // Правоведение. – 1963. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1130093>
26. Фаткуллин Ф.Ф. Проблемы теории государства и права: [учеб. пособ.] / Ф.Ф. Фаткуллин, Ф.Н. Фаткуллин. – Казань: КЮИ МВД России, 2003. – 351 с.
27. Бондарев А.С. Юридическая ответственность – исключительно позитивное свойство субъекта права / А.С. Бондарев // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 133–144.
28. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность: (Теорет. вопр.) / Базылев Б.Т. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. – 120 с.
29. Чирков А.П. Ответственность в системе права: [учеб. пособ.] / Чирков А.П. – Калининград: Калининградский университет, 1996. – 77 с.

Артем ШТАНЬКО

ДЕРЖАВНА ДИСЦИПЛІНА ЯК УМОВА РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті досліджуються сутність і поняття державної дисципліни. Розкривається значення цього державно-правового явища як необхідної умови розбудови правової держави. Визначаються основні правові засоби забезпечення державної дисципліни.

Ключові слова: державна дисципліна; правова держава; юридичні обов'язки; позитивна юридична відповідальність; правовий засіб.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДИСЦИПЛИНА КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

В статье исследуется сущность и понятие государственной дисциплины. Раскрывается значение этого государственно-правового явления как необходимого условия развития правового государства. Определяются основные правовые средства обеспечения государственной дисциплины.

Ключевые слова: государственная дисциплина; правовое государство; юридические обязанности; позитивная юридическая ответственность; правовое средство.

Artyom SHTANKO

STATE DISCIPLINE AS PRECONDITION FOR DEVELOPMENT OF THE LEGAL STATE

The Article researches the concept and the notion of state discipline. The meaning of this state legal phenomenon as precondition for development of the legal state is explained. Key legal measures to enforce state discipline are determined.

Keywords: state discipline; legal state; affirmative legal liability; legal obligations; legal measure.

